

Äldre glesbygdskvinnor, bortglömda offer eller centralgestalter i lokalsamhället?

MARIANNE LILIEQUIST
är professor i etnologi vid Umeå
universitet. Hon är för närva-
rande verksam inom det tvärvet-
enskapliga projektet "Åldrande
och livsvillkor" vid Umeå uni-
versitet, finansierat av Veten-
skapsrådets Linnéstöd.

Ester¹, sjuttioåttå år, sitter på en hög pall invid köksbänken och äter middag samtidigt som hon blickar ut över sjön och norskfjällen som tornar upp sig på andra sidan. Det är en solig, klar septemberdag med hög luft och flammande höstfärger. Hon har nyss varit en sväng upp i backen till potatislandet och konstaterat att det snart är hög tid att ta upp "nypäran". Efter middagen är det dags att invänta posten, lägga sig på soffan och läsa Länstidningen och kanske slumra till en liten stund.

Ester är änka sedan fem år tillbaka och hon bor ensamt i ett renoverat Per Albin-torp² i byn Långviksmon i Frostviken i norra Jämtlands fjälltrakter. Många dagar går utan att hon ser någon annan levande varelse än en räv, som har sitt stråk över gården. Ester har blivit kompis med räven, säger hon, och den känns som ett sällskap där den kommer tassande.

Vid första anblicken kan det synas som om Ester lever ett ensamt liv, men i själva verket så känner jag få personer som har ett så rikt kontaktnät. Ester är en central nyckelfigur för en vitt förgrenad släkt som på grund av utflyttningen finns spridd runtom i hela Sverige, en utflyttning som började redan på 1930-talet, men där de utflyttade hela tiden har hållit kontinuerlig kontakt med hemgården och slakten, först genom Esters svärmor och därefter genom henne. Ester utgör i detta släktnät en slags sambandscentral som mottar och vidareförmedlar information till de olika delarna av slakten, en information om livsöden och relationsförvecklingar som ackumulerat genom årens lopp och bildar en mångfacetterad släkt- och hembygdshistoria. I likhet med andra äldre

kvinnor i glesbygden är hon en förvaltare av släktgården och på samma gång en utövare av det vardagliga muntliga berättande som utgör det sammanhållande kittet i lokalsamhället och i släktnätverket.

Denna artikel handlar om den regionala identitetens betydelse för "det goda åldrandet". Vad innebär livskvalitet för såväl de äldre kvinnorna själva som deras anhöriga och omgivning i den samhälleliga och kulturella kontext som Frostvikens avfolkade glesbygd utgör på 2000-talet? Vilka kreativa strategier utformas och praktiseras av de äldre Frostvikskvinnorna för att uppnå livskvalitet? Källmaterialet utgörs av deltagande observationer som är utförda under år 2007 och 2008. Eftersom Frostviken är mina hemtrakter och jag alltid har vistats mycket där, så har jag också många års medlevande i bygden som kunskapsbakgrund. Jag har använt mig av två levnadsberättelser, Ester, åttio år och Gerda, åttiofem år. Ester är ett typexempel på de kvinnor som väljer att bo kvar på sina gårdar även efter att de blivit änkor. Gerda får exemplifiera de änkor som bor delar av året på hemgården. Vilka faktorer är nödvändiga för att Ester, Gerda och de andra kvinnorna i deras situation ska känna delaktighet, kontinuitet och mening? Vilka resurser besitter de för att förverkliga "det goda åldrandet"? Vilka resurser utgör de för lokalsamhället?

De äldre har ofta studerats utifrån en manlig måttstock (Thorsen 1998), men man har alltmer börjat uppmärksamma det genusbundna i åldrandet. Nya undersökningar har visat att även om kvinnor genomsnittligt har en högre livslängd än män, drabbas de mer av ekonomiska bekymmer, social isolering och kulturellt förtryck (Aléx 2007:2, Blaakilde 2007:39).

I den offentliga diskursen associeras ofta äldre kvinnor med depression, fattigdom och ohälsa. Glesbygdskvinnor framställs ofta som särskilt underprivilegierade, glömda av samhället och längst ner på prioriteringslistan vad gäller sjukvård, omvårdnad och samhällsservice. Dessa missförhållanden har också bekräftats av de Frostviksbor jag har talat med. De äldre kvinnorna blir ensamma kvar i sina stugor när makarna har dött och barnen har flyttat söderöver. Sjukvården har rustats ner, sjukstugan är stängd, man får åka närmare trettio mil till närmaste lasarett och på helgerna saknas tidvis tillgång till läkare. Det är svårt att få bostad på centralorten där vårdcentralen finns – pensionärlägenheter och hus har rivits för att man en period fick statliga bidrag för detta – och köerna till äldreboende är långa. Men det finns också en annan sida av saken. Utifrån lokalsamhällets, släktnätverkets och deras eget perspektiv är de äldre kvinnorna inte några hjälplösa, bortglömda offer – de är tvärtom centralfigurer i slakten och i hembygden.

Med deltagande observation som metod fångas kontexten kring de äldre i det samhälleliga sammanhanget upp och i dessa sammanhang har jag talat med Frostviksbor i alla åldrar om pensionärernas livsvillkor. Syftet med deltagande observationsmetoden är att komma åt de olika faktorer som inverkar på de äldres situation. Min huvudtanke är att de äldres livskvalitet är beroende av att de känner sig värdefulla och att självkänslan till stor del är beroende av deras ställning och status i omgivningen; i lokalsamhället, slakten och familjen. Djupintervjuerna syftar till att fånga upp de äldres egna upplevelser av sin situation. Fokus ligger på förhållandena i nutid, men genom att låta de intervjuade berätta sin livshistoria

och även fråga om hur de minns sina föräldrars och mor- och farföräldrars ålderdom, stimuleras de att ytterligare reflektera över dagens situation. Målsättningen med intervjuerna är att lyfta fram kvinnornas egna definitioner av livskvalitet, känsla av sammanhang, kontinuitet och mening – åldrandet från ett inifrånperspektiv.

LOKALSAMHÄLLET SOM KONTEXT FÖR ÅLDRADET

Åldrandet måste alltid kontextualiseras. Synen på åldringar och deras delaktighet i samhället är beroende av kulturella och samhällsliga sammanhang på såväl makro – som mikronivå. Det finns relativt få studier gjorda på den äldre befolkningen

på landsbygden i Sverige och speciellt vad gäller den norrländska glesbygden. Den mesta forskningen har fokuserat ålderdomen i staden. Mitt geografiska undersökningsområde är Frostviken, den norra delen av Strömsunds kommun i Jämtlands län, en utpräglad glesbygd med sina fyrtiotvå kvadratmil och ett befolkningsantal som har börjat understiga ettusen invånare. I en studie av Frostviken blir mikronivån extra viktig, eftersom den regionala identiteten – att vara Frostviksbo, en identitet byggd på myten om nybyggargarandan – är mycket stark. De äldre kvinnorna som bor kvar på sina gårdar blir symboler för och medskapare av den regionala identiteten.

En minoritet av befolkningen är samer tillhörande Frostvikens norra sameby. Av

avgränsningsskäl utesluter jag samerna från denna artikel, för att få återkomma med en särskild studie av äldre samiska kvinnorna och deras livsstrategier. De samiska kvinnorna utgör sambandscentraler inom det samiska släktnätverket genom sin samlade kunskap om släktens historia och relationer till andra samiska släktnätverk (Haetta 1996, Kvenangen 1996).

Regional identitet uppstår alltid i kamp mot något, i en vilja att avskilja sig gentemot "de andra" (jfr Kullgren 1998, Häggström 2000). Frostviksidentiteten har uppkommit i kampen mot storsamhället; "nollåttorna" som bestämmer Frostviksbornas livsvillkor, de styrande i Bryssel (EU-motståndet i Sverige var starkast i Jämtland och i Strömsunds kommun var det särskilt starkt), men även de styrande i Östersund och i Strömsund. Frostviken var tidigare en egen kommun som 1973 uppgick i Strömsunds kommun.

Historiskt sett har Frostviken känt starkare släktskap med Liernebygden på andra sidan gränsen, än med det övriga Jämtland. De första nybyggarna som kom 1750 från Lierne i Norge talade en ålderdomlig norsk dialekt, Lidmålet, handelskontakterna gick ofta till Norge – det var närmare till Norge både geografiskt och kulturellt (Liliequist 1994:68). Frostviken har alltid varit socialt homogent och de flesta av de äldre kvinnorna som jag studerar har varit gifta med skogsarbetare, småbrukare eller kraftverksarbetare anställda vid utbyggnaden av de många små kraftverken på 1950 och 1960-talet. Vid tiden för kraftverksutbyggnaden fick småbrukarna på svenska sidan, som tidigare säsongsvis arbetat i skogen, bidrag för att lägga ner sina småbruk. Detta skedde i enlighet med strukturrationaliseringens principer och för att tillförsäkra kraft-

verksbyggena helårsarbetskraft. Samtidigt fick man se sina grannar på andra sidan gränsen i grannkommunerna Lierne och Röryrvik få bidrag och fördelaktiga lån för att investera i sina småbruk. Lönearbetet i kraftverksbyggena resulterade i en bättre ekonomisk standard än tidigare och många renoverade sina hus och köpte nya bilar. Frostviken upplevde sin storhetstid – affärer, skolor, kaféer och biografier fanns i nästan varje by. Men när kraftverken var utbyggda blev kraftverksarbetarna arbetslösa och då hade man inte längre småbruken som kompletteringsnäring till skogsarbetet. Flyttlassen gick söderöver och befolkningen minskade snabbt (Liliequist 1978).

"Tvångsförflyttningen" på 1960-talet innebar ett stärkande av den regionala identiteten, både för dem som lyckades klamra sig fast vid hembygden – kanske genom att flytta runt som vattenrallare och komma hem en gång i månaden – och de som måste flytta söderöver. "En gång Frostviksbo, alltid Frostviksbo!", sa man och behöll en tät kontakt med hembygden genom att komma upp till fritidsstugan så ofta som möjligt och se fram emot sin pensionärstid då man tänkte sig återkomma. I samband med detta uppstod en bitterhet gentemot storsamhället, men trots att strukturrationaliseringen utfördes i regi av socialdemokraterna, bibehöll dessa ett starkt grepp om väljarna i Frostviken. "Den gamla onda tiden" med slitet i skogen och 1930-talets arbetslöshet stod ännu i starkt minne för de flesta och tacksamheten gentemot folkhemmets välfärdssystem och Per Albins lån som kunde förverkliga de egendomslösas dröm om ett eget hem, var starkare än besvikelsen över avflyttningsspolitiken. Först i samband med senaste valet ändrades opinionen. Ett utbrett missnöje med sjukvård

och bostadspolitik och en allmän känsla av att landstingspolitikerna i Östersund och kommunpolitikerna i Strömsund struntar i Frostviksborna resulterade i en rad protestmöten och en proteströrelse riktad mot socialdemokraternas styre. Striden har stått het mot stängningen av sjukstugan, uppsägningen av samarbetsavtalet med norska grannkommunen om läkarvård och rivningen av pensionärs-lägenheter och andra hyreshus och blickarna har riktats mot ett samarbete mellan Frostviken, Hotagen och grannkommunerna på norska sidan, Lierne kommun och Röyrvik kommun. Under hela denna period av avfolkning och social nedrustning har man kunnat jämföra sig med sina grannar på den norska sidan som bor i en levande landsbygd där ungdomar i högre grad har möjlighet att stanna kvar, överta jordbruk och starta småföretag.

KREATIVA STRATEGIER FÖR ATT UPPNÅ LIVSKVALITET

Socialgerontologin dominerades länge av en forskning om de äldre som objekt för vård och omsorg, medan de äldres egna erfarenheter inte har blivit utforskade i lika hög grad (Winqvist 1999). Min studie ansluter sig till den forskningssyn som har kallats för resursperspektivet och som ser på de äldre mer som aktivt handlande subjekt än som passiva vårdtagare och som en resurs som kan tillföra samhället något (se t.ex. Tornstam 1982, Torres & Hammarström 2007). För att få förståelse för det kontextberoende i åldrandet – för nyanserna och variationerna i upplevelsen i att bli äldre – är etnologernas traditionella arbetsmetoder deltagande observation och djupintervjuer viktiga redskap och etnologer var relativt tidigt ute med

detta forskningsperspektiv i den svenska åldringsforskningen (se t.ex. Englund 1996, Hyltén-Cavallius 1998, 1999, Ronström 1996, 1997, 1998, Sutorius 1996, 1998, Öhlander 1996). Den danska folkloristen Anne Leonore Blaakilde (1999, 2005, 2007) har använt sig av levnadshistoriska intervjuer i sin omfattande forskning om äldre kulturer.

Utgångspunkten i denna studie för vad det goda åldrandet, livskvaliteten på äldre dagar, ska innehålla enligt de äldre själva, har jag hämtat från nyligen utkomna avhandlingar inom ramen för 85+studien, ett tvärvetenskapligt projekt vid Umeå universitet där äldre personer från Umeå och fem inlandskommuner har intervjuats³ (Aléx 2007, von Heideken Wägert 2006, Nilsson 2006, Santamäki Fischer 2007). Jag har utgått från den definition av livskvalité som träder fram i deras studier utifrån de behov som de intervjuade äldre kvinnorna menar behöver uppfyllas för att de ska uppleva livskvalitet.

Hälsa och fysiskt välbefinnande skattas högt av de äldre, tillgång till sjukvård och social service likaså. Därutöver är det framför allt tre faktorer som framstår som centrala kriterier för livskvalitet vad gäller de äldre kvinnorna:

- Att uppleva *gemenskap* med andra, att känna sig *delaktig* i ett socialt nätverk, att känna *sammanhang* och *mening* (Aléx 2007, von Heideken Wägert 2006).
- Att *bli sedd*, bekräftad, känna sig värdefull (Santamäki Fischer 2007).
- Att vara så *självständig* som möjligt inom det handlingsutrymme man har (Nilsson 2006).

Begreppet *kreativ handlingsstrategi* har jag hämtat från Greta Häggblom Kronlöfs (2007) avhandling om äldre finlands-

svenskar. Hon betonar de resurser som äldre besitter och den uppfinningsförmåga som de utvecklar för att bevara sin självbestämmanderätt så mycket som möjligt i vardagen.

ESTER – SAMBANDSCENTRALEN PÅ LÅNGVIKSMON

Nu åter till "a Ester på Långviksmon"⁴: Om man skärsådar Esters livssituation lite närmare betraktat över hela året är det inte så ensligt på Långviksmon. Det är tomt på gården endast periodvis. Gården och backen ovanför boningshuset har många brukare och hon har tät kontakt med familj, släkt och vänner. Sven och Inga i huset som syns skymta överst i backen håller ett öga på Elsas vardagsrum: "Om det lyser efter klockan nio på kvällen och det inte är något på TV:n som hon kan tänkas se, då ringer vi!", säger Inga. Även om de inte hälsar på så ofta så håller de ett vakande öga över vad som händer på gården. Deras upplysta vardagsrumsfönster är den trygga ljuspunkten under den mörka perioden av året, från och med november fram till början av mars, den period som Ester upplever som tyngst. Längre bort i byn bor en bror och svägerska samt en väninna som också är änka och de brukar titta in lite då och då. En och en halv mil åt andra hållet bor en syster och en sväger som hon har tät kontakt med. Och det viktigaste – tre mil bort, på centralorten, bor Esters två döttrar med familjer och de "ser till att hålla i gång henne" som Ester uttrycker det. En tredje dotter bor med familj i Härnösand och de kommer på besök närhelst de har möjlighet.

Barn och barnbarn har fritidshus runt om på tomten där de vistas så ofta de kan

och de har hemgården som bas i sina liv; de har gemensamt potatisland, de lägger nät i sjön om somrarna och ispimplar röding och öring i tjärnen ovanför gården under vårvintern. Ved hugges på skogsskiftet som tillhör gården och därifrån hämtas även timmer som sågas till bräder på sågen och används för nya husbyggnationer. Gården sköts om kollektivt som en gemensam tillgång alltefter förmåga och boendeavstånd och alla får också gemensamt skörda frukterna. Under älgjakten kommer ett lag med släktingar söderifrån upp och under harjakten ett annat. I mars och april kommer man för att köra skoter och ispimla röding och öring på sjön och i tjärnen som tillhör gården. Under sensommaren är det nätfiske som gäller och hjorton- och svampplockning. Ofta följer också släkt och vänner till de utflyttade släktingarna med, somliga år efter år. De två döttrarna i samhället har sitt gemensamma fritidshus högst upp i backen. En sväger har inrett en timrad lada till sin dotter med sambo ytterst ut uppe på backen med hisnande utsikt över sjön. Längre ner i backen ligger ett hus tillhörande dottern som är boende i Härnösand och där vistas hon och hennes familj främst under sommartid och påsken, men även under kortare tid en gång på hösten samt under julhelgen. Hela backen är som en enda semesterby bebodd av släktingar. Till vänster högst upp i backen har släktingarna från Småland sitt hus och ett par ur denna skara har nyligen införskaffat sig ett eget hus till höger om Esters boningshus. Närmast Esters hus har en av barnens kusiner från Uppsala sitt fritidsboende och där brukar även en systerdotter från Kalmar låna husrum när hon hälsar på. Alla kommer de till Ester för att duscha, använda tvättmaskinen och frysen och se på TV. "Ja, det här var hotelldirektör'n!",

svarar Ester i telefonen när jag ringer när hon är som mest intensivt i gång med att fördela sängplatser i de olika stugorna inför "högsäsongen" i början av sommaren.

Under perioden från och med maj till och med september och under påsken är det nästan alltid någon eller några som vistas i sina fritidshus och för alla dessa personer är Ester en centralfigur, den som håller ihop släkten såväl praktiskt som symboliskt. Detta gäller inte bara under vistelsen på gården utan året om. Det är henne man ringer till och hör sig för om någonting nytt har hänt i bygden eller i släkten, det är hon som tar emot och vidarebefordrar nyheter och skvaller, hon är sambandscentralen. Ester är knutpunkten även för de släktingar som inte har fritidshus på gården. Svågrar, svägerskor och deras barn och barnbarn, kusiner, kusinbarn och kusinbarnbarn, boende i Göteborg, Småland, Stockholm och på andra ställen – alla har de på ett eller annat sätt sin fasta punkt och åtminstone delar av sin kulturella tillhörighet genom "a Ester på Långviksmon". Genom henne kan de fortfarande få en känsla av kontinuitet, känna sig delaktiga i släkten och uppleva samhörighet med bygden, trots att de kanske inte har besökt Frostviken på många år. Så även om Elsa under den mörka årstiden ibland inte ser en levande människa på flera dagar, så har hon inom sig en närvaro av hela bygdens och den runt om i Sverige förskingrade släktens liv. Om än fysiskt ensam så är hon mentalt mitt inne i livets strömfåra. Hon utgör centrum i periferin för de utflyttade, navet kring vilket allt utspinner sig i kontakten med hembygden. Hon har den informella makt som den besitter som samlar ihop information och synpunkter och som kan avge det kollektiva omdömet om sakernas

tillstånd. Ester är den moraliska vägvisaren och det är kanske därför som hon är ytterst försiktig i sina yttranden. Hon är medveten om att hennes utsagor väger tungt och ett oförsiktigt omdöme skulle kunna få vittgående konsekvenser.

DE ÄLDRE KVINNORNA SOM FÖRVALTARE AV GÅRDEN OCH HEMBYGDS- OCH SLÄKTHISTORIEN

Släkthistorien, historien om hembygden och dess invånare förr och nu, därhemma och i förskingringen, hålls framför allt ihop av de äldre kvinnornas muntliga berättande. Det är ett vardagligt berättande (jfr Arvidsson 1998:27–30, Arvidsson 1999:33–36) som är svårt att komma åt enbart genom intervjuer utan kräver deltagande observation och medlevande i bygden under en längre tid. Traditionen vidarebefordras genom ett oändligt antal små samtal, t.ex. på verandan – "Hur är det egentligen nu med den och den? Vad hände med henne efter att hon flyttat härifrån?", eller i telefonsamtal: "Få se nu, vad hände egentligen med moster Huldass halvsystem som försvann från bygden? – "Jo, det var såhär..." De kvinnliga sambandscentralerna samlar på sig ett ackumulerat vetande som växer med åren. Bygdens och släktens historia består av små berättelser om människors levnadsöden som flätas ihop till en brokig väv. Ester och de andra äldre kvinnorna lever i ett flöde av berättelser som skapar en känsla av kontinuitet och mening.

De äldre männen bidrar också till det vardagliga berättandet, men de sköter inte vidareförmedlingen och släktkontakten telefon – och brevledes på samma sätt. Det är de äldre kvinnorna som ombesörjer organiserandet av det sociala nätverket,

där har männen oftast en mer passiv roll. Männen får genom kvinnorna höra vad som har hänt och vad som är på gång.

I likhet med många andra änkor i Frostviken stannar Ester på gården trots isoleringen under den mörka årstiden. Som förvaltare av släktgården, med sin identitet nära förbunden med denna, och som förvaltare av släkt- och hembygdshistoria har hon hög status i lokalsamfundet och i släktnätverket. Hon representerar kontinuiteten i mångas liv, inte minst för de utflyttade, och är en medskapare av den regionala identiteten, Frostviksandan. Genom att bo kvar på gården är hon i allra högsta grad delaktig i samhället på en mikro-nivå, men hon är också medveten om att det innebär ett ansvar som kan kännas tungt ibland. – ”Ja, jag har tänkt att kämpa på och bo kvar tills jag blir åttio år, sen får jag se”, säger hon. Hon vill absolut inte att gården ska stå tom och övergiven.

Vilka värderingar utmärker Frostviksidentiteten, vad innebär det att vara Frostviksbo? Den lokala identiteten är starkt förknippad med gården, eftersom jakten och fisket är knutet till gårdarna. För den manliga Frostviksbon är jakten, fisket och skotern av central betydelse. Här finns rottrådarna till tidigare generationers nybyggare som, förutom de små jordbruken, till stor del livnärde sig på jakt och fiske. Det manliga idealet är jakt- och fångstmannen, skogsmänniskan, som reder sig själv och inte förhåver sig vare sig i tal eller handling.

På äldre dagar är det dock paradoxalt nog de äldre kvinnorna som i högre grad än de äldre männen stannar kvar på gården när partnern dör och därmed upprätthåller dess koppling till symboler för manliga nybyggerideal. Männens passiva roll vad gäller familje- och släktkontakter

gör att de blir mer isolerade än kvinnorna när partnern dör. Detta, samt att de oftast står ganska hjälplösa inför matlagning och annat hushållsarbete, medför att de i högre grad än kvinnorna känner sig nödsakade att flytta in på äldreboende, där de blir omskötta och har sällskap av andra.

Den traditionellt kvinnliga rollen i Frostvikens livsideal är också kopplad till gården, men mer genom släktgårdens funktion att upprätthålla sammanhållningen i familjen och släkten. De äldre kvinnorna medverkar till sammanhållningen genom sitt berättande, genom att hålla kontakt med de utflyttade samt genom att bo kvar på gården och stå på trappan och välkomna de besökande. Den yngre generationen som väljer att stanna kvar i Frostviken trots en framskridande avfolkning, prioriterar familj och släkt, natur och friluftsliv högre än en eventuell yrkeskarriär. De vill att deras barn ska få en tät kontakt med mor- och farföräldrar, att de ska få växa upp i ett socialt nätverk där alla känner varandra sedan barnsben och att de ska uppfostras till att ”bli som folk”, dvs. att bli hjälpsamma, gästvänliga och att inte vara så märkvärdiga av sig – ingredienser i bilden av den typiske Frostvikbon. Frostviksandan består sammanfattningsvis av en känsla av gemenskap och tillhörighet som skapas av ett erkännande av en gemensam värdegrund där det bl a ingår en opposition mot storsamhället och en känsla av kontinuitet med rötterna i nybyggarsamhället.

ESTER FLYTTAR TILL
PENSIONÄRSLÄGENHET – ”NU HAR JAG
TITTAT NOG PÅ DEN HÄR UTSIKTEN!”

Det har nu gått en tid sedan jag sist träffade Ester och hon har fyllt åttio år. Hon

har beslutat sig för att flytta in i en pensio-närslägenhet på centralorten till hösten. – ”Nu har jag tittat nog på den här utsikten! Inte en vinter till på Långviksmon!”, säger hon. Det som har hänt och som har ändrat på grundförutsättningarna för att kunna bo kvar är att hon har fått reumatisk värk i armen och därför inte kan sys-selsätta sig som tidigare om dagarna. Förut fördrev hon långsamheten under de ensamma dagarna genom att hela tiden vara fullt sysselsatt med handarbete; vävning, stickning, virkning och broderande. Nu återstår bara att lösa korsord, läsa skönlitteratur och se på långfilm på någon av filmkanalerna och det räcker inte riktigt till för att mota bort de dystra tankarna som värken frammanar. Trots att hon alltid förut har kunnat trivas med sig själv i ensamheten och ibland beskrivit sig som en riktig enstöring, så måste hon tillstå att hon har blivit mer beroende av sällskap. På centralorten har hon sina döttrar som kan komma förbi en liten stund varje dag, dessutom kan hon uppliva kontakten med gamla bekanta som också har flyttat in till samhället på gamla dagar. Tanken är dock att hon ska bo på Långviksmon sommartid och även följa med dit när hennes barn far till sina fritidsstugor. Det gör att flytten känns mindre dramatisk och att hon inte förlorar sin identitet som är fast förbunden med släktgården; hon får fortfarande vara ”a Ester på Långviksmon”.

Vissa förutsättningar måste finnas för att den äldre kvinnan ska kunna bo kvar ensam på gården. Hon måste vara vid något så när god hälsa och kunna leva ett aktivt liv. När man blir sjuklig känns det otryggt att ha långt till läkare och vårdcentral och till grannar som kan rycka in om något skulle hända. En annan förutsättning är att man har anhöriga eller

goda vänner boendes på orten, som regelbundet besöker en och som man kan få hjälp av.

GERDA – FLYTTFÅGELN SOM VÄNDER HEM OM VÅREN

De änkor som inte har några barn boendes i närheten inrättar sig ofta i någon form av säsongsbode. Man bor t.ex. i lägenhet på centralorten eller på samma ort som barnen fram till i slutet av maj, därefter vistas man kanske på hemgården tom september månad. Under sommar-månaderna passar barn och barnbarn på att besöka dem. Ibland kommer man hem någon vecka till påsk och jul och då följer ofta några av barnen med. Beroende på omständigheterna försöker var och en finna kreativa lösningar för att maximera sin livskvalitet.

Gerda, åttiofem år, har varit änka i tolv år och bott kvar ensam i huset ända till för tre år sedan. Hon har fyra barn, tre bor söderut på olika orter och en dotter är bosatt i Tyskland sedan några år. Strax efter att maken hade dött flyttade hon till samma ort som en av döttrarna och hjälpte till i dotterns företag, men trots att hon fick nya vänner och trivdes med arbetet, så ”otröjdes” (=vantrivdes) hon så gruvligt att hon var tvungen att flytta hem igen. ”Det är inte samma slags folk där som i Frostviken!” Barnen ville inte att hon skulle bo kvar alldeles ensam och de försökte förmå henne att sälja huset och flytta till någon av dem, men Gerda stre-tade emot. Gerdas hus är fristående och byggt på 1960-talet och även om det på samma sätt som när det gäller de äldre gårdarna har växt upp fritidshus som svampar överallt på tomten som barn och barnbarn utnyttjar, så har inte hennes

familj samma bindning till orten som de som har gårdar där äldre generationer har bott – gårdar som har jakt- och fiskerättigheter knutna till sig. En ensamstående son är den som oftast kommer på besök och som sköter det praktiska så mycket som han hinner med. Gerda menar nu i efterhand att hon behövde få bo kvar dessa sju år för att kunna bearbeta sorgen efter makens hastiga död och att detta måste ske i hemmet med alla gemensamma minnen från deras liv tillsammans. Först efter att ha arbetat sig igenom saknaden efter "en Arvid" så kunde hon flytta därifrån: "Då var den fasen av mitt liv avslutad. Då kunde jag gå vidare."

Gerda har alltid haft en nära kontakt med sina barnbarn. I många år – även när maken levde – vistades hon periodvis hos dottern med familj i Örnköldsvik och hjälpte till med barnpassning och annat. "Jag var mormor åt alla i kvarteret. 'Nu kommer mormor med Sickan!', skrek ungarna på gården när jag gick ut och hade hunden med mig", säger Gerda. De två barnbarnen besökte henne i Frostviken när det var lov. Gerda säger att genom att hon har fått privilegiet att ta hand om dem på egen hand, utan föräldrarna, så har hon fått en stark känslomässig närhet till dem. Den närheten finns kvar än i dag, även efter att pojkarna blivit tonåringar och numera bor i Tyskland. De ringer och berättar om sina liv och de träffas så ofta de kan. De övriga barnbarnen har också brukat vara hos henne på sportlov och sommarlov.

För tre år sedan tog Gerda slutligen steget att flytta till en liten etta i Östersund. Hon trodde då att det skulle innebära en fördel att bo nära lasarettet, men där blev hon besviken. Med bitterhet i rösten berättar hon om hur illa hon blev behandlad när hon var svårt sjuk och kom

in akut till lasarettet. Hon talar om nonchalant sjukvårdspersonal och oförsämda läkare och att hon blev hemskickad utan åtgärd och diagnos i mycket dåligt skick. Först när hennes dotter kom dit och tog tag i saken, så blev Gerda tagen på allvar och fick behandling för sin sjukdom. "En gammal kvinnas röst räknas väl inte", säger hon bister. "Jag vet då nu i alla fall att det är bättre att få dö hemma än att fara till sjukhuset. Men, man är gammal, man har ingenting att vänta sig."

Gerda har fortsatt att bo kvar i stån, trots att hon inte just känner någon där och det känns ensamt emellanåt. Men till Östersund tar sig barn och barnbarn lätt med flyg eller bil och de kan oftare komma på besök. Om våren blir dock hemlängtan för svår och redan i början av maj känner hon att hon måste flytta hem. "Jag vill följa med i växtligheten och uppleva våren, att det blir ljusare och ljusare. Sommaren är ljuvlig! Jag känner mig friare där än i stån, i lägenheten är man så instängd. Mitt värdpar säger att jag ser mycket pigare ut när jag kommer tillbaka om hösten." Säsongsboendet är Gerdas strategi för att finna balans i livet och kombinera det som hon värdesätter högst: kontakten med barn och barnbarn och livet på hemgården.

SCHABLONBILDER AV DEN

ÄLDRE GLESBYGDSKVINNANS STÄLLNING

Det finns två schablonbilder av glesbygdskvinnans sociala ställning och och delta-gande i samhället, bilder som framförs i media och som ingår i det allmänna medvetandet hos såväl människor i glesbygden som utanför. Mot föreställningen om den isolerade, marginaliserade och maktlösa äldre kvinnan i dagens avfolkningsbygd,

som blivit kvarlämnad ensam i sin lilla stuga när barnen flyttat söderöver och maken har gått bort, ställes ibland den idealiserade bilden av hur det var förr i tiden – i bondesamhället – då kvinnan på äldre dagar fick fortfara att utgöra en del av gårdens gemenskap och efter förmåga bidra med sitt arbete. Min undersökning från Frostviken visar tvärtemot att den äldre glesbygdskvinnans ställning kanske aldrig har varit så central som i dag.

I folklivsarkivens uppteckningar och frågelistsvar från Frostviken, Vilhelmina och Tärna socknar 1850–1920 framgår att de äldre – efter att den yngre generationen hade tagit över gården – deltog efter förmåga i gårdens arbete och sociala liv. Det var framför allt "gommo" (=farmor eller mormor) som "syttade småan" (passade småbarnen). De äldre hade ofta tid och tålamod med sina barnbarn på ett helt annat sätt än de hade haft med sina egna barn (Liliequist 1991:131–134). För de äldre som var egendomslösa gällde förstås andra villkor. När de inte orkade försörja sig själva längre och om de inte hade anhöriga som kunde ta hand om dem, fick de i början av den undersökta tidsperioden gå på rundgång mellan gårdarna. Efter att rundgången hade avskaffats började man bjuda ut de vårdbehövande på offentlig auktion (Liliequist 1991:205).

Ester berättar från sin barndom på 1930-talet att hon tydde sig mer till farmor än till sin mamma. Modern var strängt upptagen med arbetet på gården, men farmor hade alltid tid med barnen. Hon och hennes syskon bråkade ibland om vem som skulle ligga och sova hos farmor i henne säng. Ester och hennes syster var lite svartsjuk på sin lillebror Olle, eftersom de tyckte att farmodern favoriserade honom – ende sonen i familjen – och gav honom bullar och andra godsaker och

deltade med honom på alla sätt. För att ge igen retades de med honom och kallade honom "Bull-Olle" tills han började "grina" (=gråta)! Ester berättar att hennes farmor arbetade varje dag med allt förekommande arbete på gården. Hon har en minnesbild av farmodern från sista sommaren hon levde – hon var då 89 år – hur hon satt på bron och stickade: "Farmor klagade 'Och jag som inte kan vara med och raka (=räfsa) längre' – hon tyckte det var så bedrövligt!".

Även om de gamla deltog i livet på gårdarna, så var de ändå satta på undantag, de hade lämnat ifrån sig makten och myndigheten till den yngre generationen och deltog inte på samma villkor. Detta gällde ända fram till nedläggningen av jordbruken, dvs. under 1960-talets kraftverksutbyggnad. I och med att gården inte längre övertogs av de yngre, så blev de gamla kvar vid rodret och när maken föll ifrån blev den äldre kvinnan ensam ägare av gården. Ett annat villkor för den äldre kvinnans självständiga roll var naturligtvis ATP-reformen som innebar ett ekonomiskt oberoende.

RESURSER OCH KREATIVA HANDLINGSSTRATEGIER

I lokalsamhället Frostviken kan man inte finna den nedvärdering av äldre kvinnor som finns på ett makroplan i samhället. De har tvärtom hög status eftersom de symboliserar värderingar som de övriga Frostviksborna sätter högt. För de änkor som väljer att stanna kvar på gården som kreativ handlingsstrategi, trots de svårigheter det innebär, medför detta val stora vinster både för dem själva och för släkten och bygden i övrigt. Gården med dess tillgångar i form av t.ex. fritidshus, jakt-

och fiskerättigheter och dess symboliska betydelse för kontinuiteten bakåt i historien till nybyggarkulturen, för känslan av rotfasthet och tillhörighet är i centrum för livstilsidealet i Frostviken. Som förvaltare av släktgården befinner sig den äldre kvinnan i centrum av ett stort socialt nätverk. Hennes roll som insamlare och förmedlare av den muntliga släkt- och hembygds-historien förstärker den positionen.

Frostviksidentiteten, att vara en riktig Frostviksbo, representerar livskvalitet för människor i alla åldrar i bygden och även för de utflyttade. Den regionala identiteten växer sig stark inför hotet om avfolkning. För de rotlösa tvångsutflyttade är behovet av att upprätthålla banden med hembygden stark och där växer en nostalgisk känsla (jfr Giddens 1991) fram som bygger på en idealiserad bild av det genuina med förgreningar i en historisk nybyggartid. Som medskapare av regional identitet blir den äldre kvinnan, särskilt hon som bor kvar på gården, symbol för Frostvikssättet att leva. Därmed uppfylles de kriterier för livskvalitet som uppställdes i början av artikeln; de är självständiga aktörer, de blir sedda, känner gemenskap och delaktighet och de upplever sammanhang och mening. I början av mitt fältarbete dominerade frågan om vad de äldre kvinnorna behövde få från samhället för att uppleva livskvalitet, men vartefter kom studien att handla lika mycket om vad lokalsamhället och släktnätverket får från dem, vilken resurs de utgör för sin omgivning.

NOTER

¹ Namn på personer och platser är fingerade och personuppgifterna har i möjligaste mån anonymiserats.

² Per Albin-torp är arbetarsmåbruk som tillkom på

1930-talet för att ge skogsarbetare en jämnare årsinkomst.

³ Umeå 85+studien är ett samarbetsprojekt mellan institutionen för omvårdnad och institutionen för samhällsmedicin och rehabilitering, geriatrik, arbetsterapi och sjukgymnastik (von Heideken Wägert et al. 2005)

⁴ I jämtskan lägger man till ett "a" framför kvinnonamn och ett "en" framför namnet på en man.

LITTERATUR

- Aléx, Lena, 2007. *Äldre människors berättelser om att bli och vara gammal tolkade utifrån genus- och etnicitetsperspektiv*. Umeå: Umeå University Medical Dissertations, New Series No 1081.
- Arvidsson, Alf, 1998. *Livet som berättelse. Studier i levnadshistoriska intervjuer*. Lund: Studentlitteratur. Etnologiska skrifter nr 10.
- Arvidsson, Alf, 1999. *Folklorens former*. Lund: Studentlitteratur. Etnologiska skrifter nr 16.
- Blaakilde, Anne Leonora, 1999. *Den store fortælling om alderdommen*. København: Munksgaard.
- Blaakilde, Anne Leonora, 2005. *Livet skal leves forlaens, baglaens og sidelaens. 12 Samtaler om livsløb*. København: Gyldendal.
- Blaakilde, Anne Leonora, 2007. "Löper tiden från Kronos? Om kronologiseringens betydelse för föreställningar om ålder." I: Jönsson, Lars-Eric & Lundin, Susanne (red.), *Åldrandets betydelser*. Lund: Studentlitteratur.
- Englund, Sverker, 1996. *De sista ljuva åren. Upp-täcktsresor i åldrandets musikaliska landskap*. FoU:1996:21.
- Giddens, Anthony, 1991. *Modernity and Self-identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Hætta, Odd, Mathis, 1996. *The Sami: An Indigenous People of the Arctic*. Karasjok: Davvi Girji.
- von Heideken Wägert, Petra, 2006. *Health, Physical Ability, Falls and Morale in Very Old People: the Umeå 85+ Study*. Umeå University Medical Dissertations, New Series No 1040.
- Hyltén-Cavallius, Charlotte, 1999. *Näring för minnet. Pensionärsmat, smak och historia*. FoU-rapport 1999:18.
- Hyltén-Cavallius, Sverker, 1998. *Stigfinnare i pensionärsland. Musik, estetik och ålderdom*. FoU-rapport 1998:15.

- Hägglöf Kronlöf, Greta, 2007. *Participation in Everyday Life. Very Old Persons Experiences of Daily Occupation of Interest and Use of Assistive Devices*. Göteborg: The Sahlgrenska Academy of Göteborg University.
- Häggström, Anders, 2000. *Levda rum och beskrivna platser. Former för landskapsidentitet*. Stockholm: Carlssons.
- Kullgren, Carina, 1998. *Ack Värmland. Regionalitet i diskurs och praktik*. Göteborg: Etnologiska institutionen.
- Kvenangen, Per, 1996. *Samernas historia*. Jokkmokk: Sameskolstyrelsen.
- Liliequist, Jonas, 1978. "Frostviken. En studie i avfolkning av en norrländsk inlandskommun." *C-uppsats, Institutionen för historia, Umeå universitet*.
- Liliequist, Marianne, 1994 (1991). *Nybyggarbarn. Barnuppföstran bland nybyggare i Frostvikens, Vilhelmina och Tärna socknar 1850–1920*. Stockholm: Carlssons.
- Nilsson, Ingeborg, 2006. *Occupational Engagement Among Older People. Evaluation, Repertoire and Relation to Life Satisfaction*. Umeå University Medical Dissertations, New Series No 1043.
- Ronström, Owe (red.), 1996. *Vem ska ta hand om de gamla invandrarna?* FoU-rapport 1996:3.
- Ronström, Owe, 1997. *Russindisco och seniordans. Pensionärsnöjen och modernitet*. FoU-rapport 1997:14.
- Ronström, Owe (red.), 1998. *Pigga pensionärer och populärkultur*. Stockholm: Carlssons.
- Santamäki Fischer, Regina, 2007. *Living in Conso-lation While Growing Very Old*. Umeå: Umeå University Medical Dissertations, New Series No 1087.
- Thorsen, Kirsten, 1998. *Kjønn, livslöp og alderdom. En studie av livshistorier, selvbilder og modernitet*. Bergen-Sandviken: Fagbokforlaget.
- Tornstam, Lars, 1982. "Resursbegreppet och åldrandet." I: Tornstam, Lars; Odén, Birgitta & Svanborg, Alvar (red.), *Äldre i samhället: förr, nu och i framtiden (Del 1: Teorier och forsknings-ansatser)*. Stockholm: Liber förlag.
- Torres, Sandra & Hammarström, Gunhild, 2007. "Hög ålder som ohälsa och hot: Äldre människors erfarenheter." I: Jönsson, Lars-Eric & Lundin, Susanne (red.), *Åldrandets betydelser*. Lund: Studentlitteratur.
- Winqvist, Marianne, 1999. *Den åldrande familjen. Om vuxna barn och deras hjälpbehövande föräldrar*. Lund: Studentlitteratur.

SUMMARY

Elderly Women in a Mountain-area, Forgotten Victims in the Periphery or Central Figures in the Local Community?

(Äldre glesbygdskvinnor, bortglömda offer eller centralgestalter i lokalsamhället?)

This study, based on participant observations and interviews, concerns the present situation of the elderly women in Frostviken, a sparsely populated mountain-area in the north of Sweden. What resources do these women have in order to achieve life-quality? Elderly women living in this part of the country is often described as victims in the periphery. In my study the elderly women have a central role in their community and in their network of relatives. They have high status because they stand out as symbols of the regional identity of Frostviken. The widows who chooses to stay at the farms after their husbands has passed away, are resources to their families and relatives. The farm with all it's assets – for example the built-up week-end cottages, the hunting- and fishing licences connected to the farm and the roots way back to the culture of the first settlers – is central to the ideal of life in Frostviken. As the owner of the farm the elderly women exists in the middle of a large network of relatives who comes visiting from time to time. Her role as a story-teller with great knowledge of local- and family history further promotes her central position.

Keywords: ageing, regional identity, life-quality.

Marianne Liliequist, Departement of Culture and Media Studies/Ethnology, Umeå University, Umeå, Sweden.